

ΣΟΝΙΑ ΙΛΙΝΣΚΑΓΙΑ

Η ΡΩΣΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΙΓΜΙΟΤΥΠΑ ΜΙΑΣ ΠΟΡΕΙΑΣ (19ος αιώνας)*

Η αποψινή ομιλία μου δεν αποτελεί απολογισμό μιας έρευνας που ολοκληρώθηκε ή έστω βαδίζει προς ολοκλήρωση. Θα Σας παρακαλούσα να τη δεχτείτε σαν ενημέρωση για μια μελέτη —και μάλιστα συλλογική— που βρίσκεται στο ξεκίνημά της. Στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων άρχισε να λειτουργεί ένα ερευνητικό σεμινάριο που φιλοδοξεί να συγκεντρώσει το βιβλιογραφικό υλικό σχετικά με την παρουσία στην Ελλάδα της ρωσικής λογοτεχνίας. Τι μεταφράζεται και από ποιους, με ποια κριτήρια γίνεται η επιλογή των ονομάτων και έργων, τι αξιοποιεί και προβάλλει η κριτική, ποια είναι η εξέλιξη αυτής της πορείας σε συνδυασμό με τις ιστορικές εξελίξεις της εποχής. Σ' αυτές τις ερωτήσεις προσπαθούμε να απαντήσουμε, ερευνώντας τα ελληνικά λογοτεχνικά περιοδικά, και —άμα δημιουργηθεί ένα θεμέλιο της σχετικής ενημέρωσης, θα μπορέσουμε ίσως να αναζητήσουμε τις πιθανές επιρροές, τα ίχνη που ίσως αφήνουν τα εισαγόμενα κλλιτεχνικά φαινόμενα, την ανταπόκρισή τους σε αντίστοιχες ή συγγενικές εγχώριες αναζητήσεις.

Ας περάσουμε όμως στο θέμα μας που απόψε θα είναι περιορισμένο στα πλαίσια του 19ου αιώνα. Για αποδελτίωση του περιοδικού τύπου της εποχής συνεργάστηκαν οι φοιτήτριες Β. Γκόγκου, Ε. Ψαρογώργου, Χρ. Ντόβολου, Δ. Μπουρονίκου, Μ. Οικονόμου, Μ. Γκόλια.

Αν ξεκινήσουμε λοιπόν από τα μέσα του 19ου αιώνα και επιχειρήσουμε μια περιδιάβαση στα περιοδικά της εποχής —πρώτα στην Πανδώρα, έπειτα στον Παρηασσό, στην Εστία, στον Έσπερο της Λειψίας, στην Εβδομάδα, διαπιστώνουμε αμέσως πως στο πρώτο κυρίως στάδιο δεσπόζει—μέσα στα πλαίσια του ρωσικού θέματος— το ιστορικό ενδιαφέρον. Η εξήγηση είναι πολύ εύκολη. Την εποχή που η Ελλάδα ζει μια φάση ανόδου της εθνικής της ιστοριογραφίας και μέσα απ' αυτήν αναζητά την αυτογνωσία και την αυτοπεποίθηση, είναι πολύ φυσικό και τον άλλο κόσμο να βλέ-

*Κείμενο ομιλίας στην «Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας» στις 15.2.1990.

πει πρώτ' απ' όλα από αντίστοιχη σκοπιά. Επίσης είναι πολύ φυσικό ο κανόνας αυτός να αποκτά ιδιαίτερη ισχύ για τις χώρες, με τις οποίες η Ελλάδα έχει παλιούς και μόνιμους δεσμούς, και η Ρωσία σφώς ανήκει σ' αυτήν την κατηγορία. Έτσι βλέπουμε πολλά κείμενα γενικού ενδιαφέροντος —για τη Μόσχα και το Κρεμλίνο της, για την Πετρούπολη, για τους τσάρους και τις τσαρίνες— κείμενα σοβαρά, επιστημονικά, και άλλα, ανεκδοτολογικά —όπως αυτά λ.χ. της *Εστίας* στα πρώτα της χρόνια— για τους λύκους στη Ρωσία, για τη ρωσική «ίσβη» (το χωριάτικο σπίτι), για τα μαγειριά του λαού στην Πετρούπολη, για τις ασθένειες στο ρωσικό στρατό —στο τελευταίο σημείωμα τελείως απρόσμενα συναντάμε την αναφορά σε έναν εξαιρετο ρώσο λυρικό ποιητή —Αλεξέι Κωνσταντίνοβιτς Τολστόι: «Έξοχος τις ρώσος ποιητής αποθανών προ δύο ετών, ο κόμης Αλέξιος Τολστόϊ, διηγείται εν τη αυτοβιογραφία αυτού, ότι το 1855 το πεζικόν σύνταγμα εις το οποίον υπηρετεί, προσεβλήθη από τύφο» (Τυπάλδος, Κ. Γεώργιος, *Εστία*, 10.7.1877, σ. 438-440).

Τα κείμενα γενικού ενδιαφέροντος, αρκετές φορές με ωραία εικονογράφηση, λ.χ. στην *Πανδώρα* και έπειτα στον τυπογραφικά λαμπρόν *Έσπερο*, συχνά αντλούνται από δυτικές πηγές. Η ελληνική πρωτοβουλία στρέφεται είτε σε μικρότερα, ειδικά θέματα, είτε —κυρίως— στα θέματα των ελληνορωσικών σχέσεων, σε περιόδους της κοινής τους ιστορίας —με δύο επίκεντρα: την εποχή του εκχριστιανισμού της Ρωσίας και την πολύ πιο πρόσφατη: η Αικατερίνη η Β', ο Ποτέμκιν, τα ορλοφικά, ο Καποδίστριας. Για τη δεύτερη αυτή ιστορική περιοχή δημοσιεύονται πολλά έγγραφα και άλλα αρχειακά υλικά. Από τα πλέον εύγλωττα παραδείγματα είναι τα «Ρωσικά Περί Ελλάδος Έγγραφα» που δημοσιεύονται στον *Παρουασσό* από το 1877 μέχρι και το 1883. Είναι διατάγματα και επιστολές της Αικατερίνης, εκθέσεις και επιστολές των Ορλόφ, Σουβόροφ, Γκολίτσιν.

Σ' αυτό το πλαίσιο εγγράφεται και η μετάφραση στα ελληνικά της «Ιστορίας» του Ν. Καραμζίν (1766-1826) που παρουσιάζεται από την *Πανδώρα* το 1855 (15.9) ως «Ιστορία της Ρωσικής Αυτοκρατορίας» υπό Καραμζίνου. Στο εκτενές σημείωμα της σύνταξης παρατηρείται η μεγάλη επιθυμία που εκδηλώνεται σε όλο τον κόσμο «να γνωρίσωσι την ιστορίαν του Κράτους εκείνου», «όθεν από του παρελθόντος έτους, πλην των αλληπαλλήλων διατριβών του εφημέρου τύπου, πλείστα πραγματείαι και συγγραφαί εδημοσιεύθησαν περί της Ρωσίας», που πάντοτε είχαν σκοπό την διερεύνηση της ιστορίας του «αρκτικού κολοσσού». Θεωρείται αυτονόητο, ότι το ενδιαφέρον αυτό για την Ρωσία συμμερίζεται και η Ελλάδα που έχει ένα λόγο παραπάνω —αφού γνωρίζει «κάλλιον της άλλης Ευρώπης τα της Ρωσίας»— «δια τούτο εξεδόθησαν συγχρόνως δύο διάφοροι αγγελία προκηρύττουσαι την μετάφρασιν της υπό του Ρώσου Καραμζίνου Ιστορί-

ας». Μια απ' αυτές —των Π.Κ. Παντελή και Γ.Α. Λαγκυδά— άρχισε ήδη να δημοσιεύεται, κυκλοφόρησε το πρώτο φυλλάδιο, αλλά, όπως μαθαίνουμε, ο εκδότης επιθυμεί να το βγάλει «εκ νέου» «υπό δοκιμωτέρου μεταφραστή». Η δεύτερη μετάφραση ανήκει στον Κ. Κροκιδά, «ης η τύπωσις δεν θέλει βραδύνει», και η Πανδώρα παρουσιάζει ένα απόσπασμά της με πολύ χαρακτηριστική βέβαια επιλογή θέματος —περί του βαπτίσματος και του γάμου του Βλαδιμήρου. Η μετάφραση του Κροκιδά έγινε από τα γαλλικά. Παραβάλλοντάς την προς το γαλλικό κείμενο ο συντάκτης της Πανδώρας βρίσκει πως «εγένετο μετά πολλής ακριβείας, επιμεληθέντος του μεταφραστή να μεταφέρει εις αυτήν ου μόνον τας εννοίας αλλά και την χάριν του πρωτοτύπου». Για το γαλλικό κείμενο αναφέρει ότι το είχε επιθεωρήσει ο ίδιος ο Καραμζίν. Πάντως —«μείζονος ακριβείας ένεκα»— ο Έλληνας μεταφραστής παραθέτει τη μετάφρασή του προς το πρωτότυπο, «βοηθούμενος υπ' ανδρός ειδότος και την Ελληνικήν και την Ρωσικήν». Με την συνεργασίαν του αυτή σκοπεύει να προχωρήσει και στη μετάφραση του δεύτερου τόμου που δεν κυκλοφόρησε στα γαλλικά.

Η ελληνική έκδοση της «Ιστορίας» του Καραμζίν θεωρείται από τον συντάκτη της Πανδώρας μεγάλο γεγονός: «σπεύδομεν να διακοινώσωμεν... προς τους αναγνώστας της Πανδώρας... ότι η νεώτερα της Ελλάδος φιλολογία θέλει μετ' ολίγον πλουτισθεί δια συγγράμματος τιμηθέντος με τα μέγιστα και κατά την δυτικήν Ευρώπην, επιτυχώς δε μεταγλωττισθέντος». Μετά από τρία περίπου χρόνια (1858) σε βιλιοκρισία, αφιερωμένη στο «Δοκίμιον ιστορικόν περί της Ρωσικής νομοθεσίας από των αρχαιοτάτων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων» του Δημητρίου Μυροκορδάτου (ας προσέξουμε κι εδώ την καθολική χρονολογική κάλυψη του θέματος), στην Πανδώρα πάλι, γίνεται αναφορά στη συνεχιζόμενη πολύτομη έκδοση «του κορυφαίου των Ρώσων Ιστορικών Καραμζίνου», που μεταφέρεται στα ελληνικά «παρά του φιλοπόνου ημών φίλου Κ. Κροκιδά» (τ. 9, σ. 119).

Υπάρχει αναμφισβήτητος παραλληλισμός ανάμεσα σε εθνικές περιστάσεις, στις οποίες βγαίνει η Ιστορία του Καραμζίν στη Ρωσία, μ' εκείνες της Ελλάδας, όταν κυκλοφορεί σε ελληνική μετάφραση, ενώ πριν από λίγο (1853) δημοσιεύεται σε πρώτη μορφή η Ιστορία του Ελληνικού Έθνους του Κ. Παπαρηγόπουλου. Είναι ο ίδιος πυρετός της εθνικής αυτογνωσίας, της αναζήτησης των πηγών και της αποκατάστασης της συνέχειας —τηρουμένων, βέβαια, των αναλογιών. Πρόκειται για ατομικές προσπάθειες έρευνας και συγγραφής που καλύπτουν όλα τα προηγούμενα κενά και όλες τις κρίσιμες κρατικές ανάγκες. Έργα αληθινά μνημειώδη. Κατά πόσο μπορούσε όμως να γίνει αντιληπτή από το ελληνικό κοινό μια άλλη διάσταση της προσφοράς του Καραμζίν—η λογοτεχνική της αξία και, κυρίως, η γλωσσική καινοτομία—αναίρεση κάθε διάκρισης ανάμεσα σε γραπτό

και προφορικό λόγο, εφαρμογή της αρχής: «να γράφουμε όπως μιλάμε, να μιλάμε όπως γράφουμε»; Το σύνθημα αυτό για τα ελληνικά γράμματα ήταν σφαλώς πρόωρο και δε μπορούσε να λειτουργήσει. Η μετάφραση στην καθαρρεύουσα οπωσδήποτε κατέστρεφε ένα μεγάλο μέρος της γοητείας του πρωτότυπου, την ζωντάνια και την χάρη του. Πολύ αργότερα, μετά από τριάντα περίπου χρόνια, ο Αγαθοκλής Κωνσταντινίδης —σε μια από τις πρώτες του μεταφραστικές προσπάθειες— θα παρουσιάσει στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό τον Καραμζίν-πεζογράφο. Έτσι το 1887 στην *Εβδομάδα* σε τρεις συνέχειες βρίσκουμε μια από τις νουβέλες του «Ευχίσθητος και απιθής» με υπότιτλο «Χαρακτήρες» —ιστορία φιλίας και αγάπης με αντιπαράθεση δύο ψυχικών μοντέλων που διαγράφονται και τα δύο με κατανόηση και συμπάθεια χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια εμβάθυνσης. Έπειτα, το 1889, θα ακολουθήσει το ρομαντικό μυυτηριώδες διήγημα «Η Νήσος Βορνγόλμ» και το 1890 η ιστορική νουβέλα «Μάρθ, η δημογερόντισσα ή η υποταγή του Νοβγορόντ».

Την αναφορά στον Καραμζίν, στην «Ιστορία» του, βρίσκουμε σ' ένα πολύ ενδιαφέρον γράμμα που δημοσιεύτηκε στην *Πανδώρα* το 1864. «Καθ' όσον οίδα, επί των ημερών ημών ουδέν έτερον άξιον λόγου μετεφράσθη εκ του Ρωσικού εις την γλώσσαν ημών ειμή η ιστορία του Καραμζίνου... ενώ, κατ' εμήν τουλάχιστον ιδέαν οφείλομεν να εγκύψωμεν σπουδιότερον εις την εκμάθησιν της γλώσσης ταύτης και την μελέτην της φιλολογίας αυτής...». Ο Σ.Α. Κεπετζής από την Κωνσταντινούπολη, έτυχε—«περιελθών εις την ανάγκην να εκμάθει την ρωσικήν γλώσσαν»— να διαβάσει «συγγράμματα διάφορα πρωτοτύπως εν τη γλώσση ταύτη γεγραμμένα, μάλιστα την ιστορίαν της φιλολογίας αυτής» και εκφράζει την απορία πώς οι έλληνες λόγιοι διαμένοντες στη Ρωσία «δεν εφρόντισαν να καταστήσωσι γνωστήν και παρ' ημίν την ξένην ταύτην φιλολογίαν δια μεταφράσεων των κατ' αυτήν αριστουργημάτων ή και της Γραμματολογίας αυτής», δηλαδή να αναλάβουν ένα έργο που έχει ήδη πραγματοποιηθεί σε όλες σχεδόν τις ευρωπαϊκές γλώσσες. Είναι ολοπρόθυμος να προσφέρει τις υπηρεσίες του όσο θα του επιτρέψουν «και του βίου περιπέτεια και οι τοις περί τον Κερδών ασχολούμενοι αναπόφευκτοι περισπασμοί». Όπως θα δούμε σε συνέχεια τέτοιου είδους ευγενικές προσφορές θα παίξουν σημαντικό ρόλο στην προώθηση της ρωσικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα.

Σύμφωνα με το πνεύμα της εποχής, καθοδηγούμενος από διαθέσεις πατριωτικές, ο Σ.Α. Κεπετζής δηλώνει πως θα μεταφράσει μια σύντομη «Ιστορία της Ρωσικής Φιλολογίας», και όταν τον ίδιον χρόνο θα τηρήσει την υπόσχεσή του, το κείμενο που θα δημοσιέψει σε δύο συνέχειες στην *Πανδώρα* έρχεται να αναδείξει κάτι που τόνιζε και στο γράμμα του —πόσο «επενήργησεν επ' αυτής ο Ελληνισμός» και πόσο σωτήριες υπήρξαν οι

μεταβολές που επέφερε «επί του θρησκευματος, της πολιτείας και της ηθικής του λαού μορφώσεως». Ο γενικός τίτλος είναι «Ρωσική φιλολογία» και ο υπότιτλος «Εποχή της εισαγωγής του χριστιανισμού εν Ρωσία» (15.6.64, 1.7.64). Δεκαοκτώ χρόνια αργότερα από την ίδια σκοπιά θα προσεγγίσει το ίδιο θέμα ο Κ.Α. Παλασιολόγος στο δοκίμιο του «Η αρχαία ρωσική φιλολογία και η επ' αυτής επιρροή του βυζαντινισμού» που δημοσιεύτηκε το 1882 σε συνέχειες στον *Έσπερο*.

Δεν πρέπει όμως να μας διαφύγει και ένα προγενέστερο κείμενο της Πανδώρας, του 1852, «Σύντομος σημειώσις των εξοχωτέρων της Ρωσίας ποιητών τε και πεζογράφων» υπό Ι. Δε Κιγάλλα. Πρόκειται για κατάλογο ονομάτων σε χρονολογική σειρά με σύντομα συνοδευτικά σημειώματα, που ξεκινά από τον 17ο αιώνα (κατά λάθος ο Συμεών Πόλοτσκι τοποθετείται μέσα στο 12ο αιώνα) και φτάνει μέχρι και τα μέσα του 19ου αιώνα, αφού εκτός από τους Πούσκιν, Λέρμοντοφ και Γκόγκολ, «την τριανδρίαν, όπως γράφεται, της ρωσικής ποιήσεως», αναφέρονται οι Οστρόβσκι, Τουργένιεφ, Γκοντσαρόφ —ονόματα εκείνης της εποχής. Ποιος συνέταξε αυτόν τον κατάλογο, πού τον βρήκε ο Ι. Δε Κιγάλλας —παραμένει άγνωστο. Εκτός από τα πολλά λάθη ανακαλύπτουμε εκεί, ανάμεσα στα σημαντικά λογοτεχνικά ονόματα, πολύ χαριτωμένες αναφορές σε διάφορες κοσμικές κυρίες, αριστοκράτισσες που έτυχε να ασχοληθούν με τα γράμματα, όπως η Κρουδενέρη Βαλερία, «γυνή ευφυστάτη, σύζυγος του εν Ισπανία χρηματίσαντος πρέσβευς Βαρώνου Κρουδενέρου, εγεννήθη εν έτει 1770 και συνέγραψε μυθιστόρημα επιγραφόμενον Βαλερία, εις ο, ως φρονούσιν οι κριτικοί, εικονίζει ευτύην». Στον κατάλογο συντακτών της Πανδώρας βλέπουμε: Ι. Δε Κιγάλλας —ιατρός εν Θήρα. Αργότερα το «Δε» παύει να γράφεται χωριστά, ενσωματώνεται στο επίθετο —Δεκιγάλλας. Οι συνεργασίες του Ι. Δεκιγάλλα στο περιοδικό αφορούν την ποικίλη ύλη. Εκεί, στα εξωτερικά και περιεργα, φαίνεται να πραγματοποιήθηκε η συνάντησή του με το ρωσικό θέμα, μέσω κάποιας ξένης πηγής.

Ας γυρίσουμε όμως για λίγο στον Σ. Κεπετζή. Εκτός από την πατριωτική ικανοποίηση που ήδη αναφέραμε πιστεύει πως η επικοινωνία με τη ρωσική λογοτεχνία μπορεί να προσφέρει σημαντική απόλαυση με ποιητικά υποδείγματα «ουχί ευκαταφρόνητα και μιμήσεως άξια», σε όσους δε ασχολούνται με τα γράμματα και «ιδίως την συγκριτικήν φιλολογίαν» —προσφέρει «ευρύτερον κύκλον ιδεών και ενεργείας». Από την πρόσφατη περίοδο της ρωσικής λογοτεχνίας ο Κεπετζής επιλέγει για την Πανδώρα «τον επισημότερο μυθογράφο» Ιβάν Κριλόφ και τον παρουσιάζει με ένα εκτενές βιογραφικό σημείωμα. Στο κριτικό του μέρος τονίζεται πως «οι μύθοι του Κριλόφ (1769-1844) φέρουσι εθνικόν χρωματισμόν και γραφικότητα», «είναι πιστή απεικόνισις του αρρενωπού πνεύματος του ρωσικού λαού, του ζώντος εν παροιμίαις, εν ζωηρώ χαρακτήρι και καυστική ειρωνία».

Αυτό το επίτευγμα —«τη φιλολογική ενσάρκωση του εθνικού πνεύματος της Ρωσίας»— θα ξεχωρίσει στον Κριλόφ και το ανυπόγραφο δοκίμιο της *Εστίας* «Εις Ρώσος μυθογράφος» (1878). Θα τονίσει πως οι μύθοι του «θίγουν αμέσως τα πραγματικά και ενεστώτα γεγονότα, διαφωτίζουν τα της ημέρας ζητήματα, και αυτά τα κοινωνικά ή πολιτικά». Στην σύγκριση με τον Λαφονταίν ο Κριλόφ παρουσιάζεται ως βαθύτερος: «Τώντι η χαρίεσσα του Λαφονταίνου σάτυρα δεν στοχάζεται τοσούτο υψηλά· προσπαίζει επιχαρίτως τη επιφανεία των πραγμάτων, ουδέ εισδύει εις τα βάθη των κοινωνικών ζητημάτων... Ο Κριλόφ έχει προθέσεις φιλοσοφικωτέρας· οι μύθοι αυτού στοχάζονται υψηλοτέρου και μακροτέρου σκοπού· πολλάκις προσεγγίζουν προς την πολιτικήν σάτυραν, πλήττουνσι τολμηρώς τας κοινωνικάς καταχρήσεις». Ιδιαίτερα αξία σ' αυτό το δοκίμιο έχουν οι αναφορές σε προγενέστερο σατυρικό έργο του Κριλόφ που ανακόπηκε με τους διωγμούς του δεσποτικού καθεστώτος της Αικατερίνης —η ακριβής γνώση και κατανόηση της δημιουργικής του πορείας. Με την άνθιση της ελληνικής ηθογραφίας οι μύθοι του Κριλόφ θα έχουν πλατειά διάδοση στην Ελλάδα χάρι στην ακούραστη μεταφραστική προβολή τους από τον Παναγιώτη Αξιώτη που κυριολεκτικά πλημμύρισε μ' αυτούς τον *Έσπρο*, την *Εσετία*, την *Εβδομάδα*. Το 1892 τους εξέδωσε σε χωριστό τόμο.

Καιρός να περάσουμε στο πιο σημαντικό πρόσωπο της έρευνάς μας σ' αυτήν την φάση —στον Αλ. Πούσκιν. Το 1879 στον *Παρνασσό* δημοσιεύτηκε ένα πολύ αξιόλογο δοκίμιο του Κ. Α. Παλαιολόγου (εν Οδησώ) «Ο Ρώσος ποιητής Πούσκιν ως φιλέλλην εξεταζόμενος». Είναι κείμενο ομιλίας που έγινε στο σύλλογο στις 19 Ιανουαρίου. Πριν ασχοληθεί με το κύριο θέμα του ο συγγραφέας κάνει μερικές γενικότερες παρατηρήσεις για τις διαστάσεις και την αξία του έργου του. Επισημαίνει την προσφορά του Πούσκιν στη διαμόρφωση της λογοτεχνικής γλώσσας —«είνε ο μόνος εξαιρέτως επαξίως εμφυσήσας ταις Μούσαις την τραχείαν του Ριουρίκου γλώσσαν», και της εθνικής λογοτεχνίας των νέων καιρών— «ο Πούσκιν ήτο φύσει προωρισμένος να καταστή ο πρώτος καλλιτέχνης ποιητής της Ρωσίας, να παράσχη αυτή την ποίησιν εν μορφή καλής τέχνης και ουχί απλής μόνον ωραίας εκφράσεως των αισθημάτων». Τονίζει πως η ακτινοβολία της δημιουργίας του έχει καθοριστική σημασία και για το παρόν και για το μέλλον της ρωσικής λογοτεχνίας —τον κατατάσσει «εις την χορείαν εκείνων των ιστορικών ανδρών οίτινες, εργαζόμενοι υπέρ της συγχρόνου αυτών εποχής, παρασκευάζουσι τα της μελλούσης». Επικαλείται την γνώμη του Β. Μπελίνσκι, «ενός των εξόχων Ρώσων κριτικών». «Η ποίησις του Πούσκιν είνε ακριβές απεικόνισμα της ρωσικής πραγματικότητας εν πάση αυτής μορφή... επί τη βάσει ταύτη η εν Ρωσία κοινή γνώμη απεκά-

λεσεν αυτόν Εθνικόν Ποιητήν». Ο Παλαιολόγος το λέει και στα ρωσικά: «Ναρόδνι Ποέτι». Στην Ελλάδα όμως ο Πούσκιν είναι άγνωστος. Τα όσα λέει σχετικά ο Παλαιολόγος, θυμίζουν έντονα κάποιες διαπιστώσεις στο γράμμα του Κεπετζή πριν από 15 χρόνια: «Το όνομα του διασήμευ τούτου ποιητού είχε ήδη γνωστόν τοις πλείστοις των πεπαιδευμένων εθνών, τα δε άριστα των έργων αυτού μετεφράσθησαν εις πολλάς ευρωπαϊκάς γλώσσας. Δυστυχώς εις την ημετέραν ουδέν των λαμπρών αυτού έργων μετεφράσθη πλην τεσσάρων διηγημάτων, άτινα μεταφράσας εξέδωκε προ δεκαετίας περίπου εν Ερμουπόλει Σύρου, και άτινα ουδόλως δύνανται να δείξωσι τι εστί Πούσκιν· όθεν τα έργα αυτού είναι ημίν terra incognita!».

Εδώ θα ήθελα να κάνω μια πρέμβαση και μια διόρθωση. Πολύ νωρίτερα, τον πρώτο κιόλας χρόνο της έκδοσης της *Πανδώρας*, το 1850, δημοσιεύτηκε ένα διήγημα του Πούσκιν «Η χιονοθύελλα» (με τον τίτλο «Η χιονώδης θύελλα» και υπότιτλο «διήγημα Ρωσικόν») χωρίς αναφορά του συγγραφέα και με τα αρχικά του μεταφραστή—Ν.Δ. Πιθανόν να είναι η πρώτη δημοσίευση του Πούσκιν σε ελληνικό περιοδικό, πιθανόν επίσης η ταύτιση του διηγήματος να μην έχει γίνει μέχρι τώρα. Είναι πάντως φανερό, ότι «Η χιονώδης θύελλα» αντιμετωπίστηκε τότε σαν ένα ρομαντικό ανάγνωσμα—με το ζητούμενο πάντοτε από την *Πανδώρα* ηθικό μήνυμα. Η αφηγηματική της χάρη «ωχρίσει» (δάνειο από την τελευταία φράση της μετάφρασης): η καθαρουσσιάνικη απόδοση εξαφάνισε την εγκάρδια απλότητα και φυσικότητα του λόγου, ο οποίος—στο πρωτότυπο—σαν να κρύβει μέσα ένα χαμόγελο συμπάθειας και ελαφράς άκακης ειρωνείας για τους ήρωες. Έπειτα το διήγημα αυτό θα μεταφράζεται ξανά και ξανά. Και η πρώτη του εμφάνιση θα ξεχαστεί τελείως. Ουσιαστικά η γνωριμία με τον Πούσκιν τότε δεν είχε γίνει, αφού δεν έγιναν και οι συστάσεις. Όπως συνέβη και με έναν άλλο μεγάλο ποιητή και πεζογράφο, τον Λέρμοντοφ, το μυθιστόρημα του οποίου «Ο ήρωας της εποχής μας» δημοσιεύτηκε σε πολλές συνέχειες στην *Πανδώρα* το 1862 χωρίς να αναφέρεται ούτε το όνομα του συγγραφέα, ούτε ο τίτλος όλου του έργου—παρά μόνον οι τίτλοι των εσωτερικών αφηγηματικών ενοτήτων που παρουσιάστηκαν σαν διηγήματα (ίσως και γι' αυτό το έργο να μην έχει γίνει η ταύτιση). Η παρουσία του μεταφραστή περιορίστηκε εδώ σε ένα μόνο «Σ».

Στο δοκίμιό του ο Παλαιολόγος υπογραμμίζει πως το όνομα του Πούσκιν για τους Έλληνες «καθίσταται τοσούτον τιμαλφέστερον καθ'όσον ουτός υπήρξε πρώτον μεν ανήρ λίαν φιλελεύθερος, πράγμα ικανώς σπάνιον την εποχήν εκείνην εν Ρωσία, δεύτερον δε, όπερ και κυριότατον, φιλέλληνα». Μας ενδιαφέρει εδώ κυρίως το δεύτερο σκέλος. Πρόκειται για ένα θέμα που από τότε μόνιμα θα συνοδεύει τον Πούσκιν στην Ελλάδα, θα το επαξετάζει η κάθε επόμενη γενιά. Ζήτημα σχεδόν ομηρικό. Ή για να είμαστε

πιο κοντά στην εποχή μας και στην φύση του θέματος —βυρωνικό. Διατρέχοντας τις δεκαετίες διαπιστώνει κανείς, πόσο συχνά κάτι που εμφανίζεται σαν καινούργιο είναι απλώς το καλά ξεχασμένο παλιό. Και ακόμα —βλέπει, πως με το πέρασμα του χρόνου εξακολουθούν ωστόσο να ανιχνεύονται κάποιες νέες δυνατότητες ερμηνευτικής πρόοδου, νέες οπτικές.

Το ξέσπασμα της ελληνικής επανάστασης βρήκε τον Πούσκιν στην εξορία στην νότια Ρωσία. Και το Κασινιόφ, και η Οδησσός έπειτα, που ήταν οι τόποι διαμονής του ανάμεσα στα 1820-1824, υπήρξαν, όπως γράφει ο Παλαιολόγος, «ο πυρήν και το κέντρον της ελληνικής εθνεγερσίας»:

«Απάντων των σπουδαιοτάτων τούτων γεγονότων ο Πούσκιν υπήρξεν αυτόπτης μάρτυς. Η πόλις του Κισνοβίου ουδέποτε αμοιρούσα ελληνισμού, κατά την περί ης ο λόγος εποχής ήρξατο λαμβάνουσα έτι ελληνικότεραν χροιάν ένεκα της συρροής ελληνικών οικογενειών εκ των Ηγεμονιών... Ο Πούσκιν συνήψε σχέσεις μεθ' απάντων σχεδόν των ομογενών ημών αποτελούντων τότε το άνθος της εν Κισνοβίω κοινωνίας, ιδίως δε μετά του Ρίζου και του Σχινά, όστις έχων άριστον μνημονικόν απήγγελλεν από στήθους ολόκληρα γαλλικά ποιήματα και κατέθελγε τον Ρώσον ποιητήν. Εν ταις εσπερίσιν εν αις εδέχοντο οι ανωτέρω ομογενείς ημών φιλοφρόνας άπαντας σχεδόν τους εγκριτοτέρους εκεί Ρώσους, κύριον θέμα των συνδιαλέξεων, ως εικόσ, ήτο η ελληνική επανάστασις, εις ην οι πλείστοι των Ρώσων ουδεμίαν σημασίαν απέδιδον, τινές δε πολλά ολίγας ελπίδας είχαν περί της αισίας εκβάσεως αυτής. Πρώτος απάντων, τολμώ να είπω, των Ρώσων κατείδε και εξετίμησε την σπουδαιότητα του ελληνικού κινήματος ο Πούσκιν».

Σαν απόδειξη ο Παλαιολόγος παρουσιάζει απόσπασμα από τις «Σημειώσεις για την ελληνική επανάσταση» που κρατούσε ο Πούσκιν για ένα διάστημα στα γαλλικά: «Ίδού δε τι γράφει εν τω *Ημερολογίω της ελληνικής επαναστάσεως* όπερ έπαυσε συντάττων μετά την παρά τω Προύθω αποτυχίαν του Υψηλάντου: «*Την εσπέραν της 2 Απριλίου, λέγει, διήλθον, παρά τω Ν.Δ., παρήν δε και τις ωραιότατη Ελληνίς. Έλεγον περί του Υψηλάντου μεταξύ δε πέντε εκεί παρόντων Ελλήνων εγώ μόνον ελάλον ως γνήσιος Έλλην. Άπαντες απηλπίζοντο περί της αισίας εκβάσεως των σχεδίων της φιλικής εταιρίας· εγώ όμως έχω ακράδαντον πεποίθησιν περί του θριάμβου της Ελλάδος και της υπό των Οθωμανών εγκαταλείψεως της ανθηράς χώρας της Ελλάδος τοις νομίμοις κληρονόμοις του Ομήρου και του Θεμιστοκλέους».*

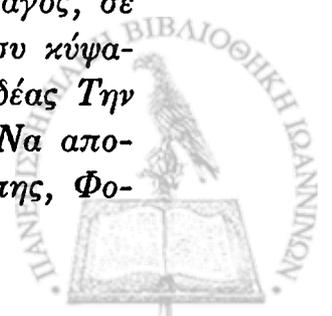
Υπάρχουν και ποιητικές αποδείξεις, όπως το ποίημα «Εγέρθητι, ω Ελλάς, εγέρθητι», το οποίο ο Παλαιολόγος παρουσιάζει σε πεζή απόδοση:

«Εγέρθητι, ω Ελλάς, εγέρθητι! Ουχί ματαιώς καταβάλλουσι δυνάμεις, Ουχί ματαιώς σείουσι την έριδα ο Όλυμπος, ο Πίνδος και

αι Θερμοπύλαι! Υπό την αρχαίαν σκέπη των ακρωρειών αυτών Ανέκυψεν η αρχαία ελευθερία! Ω αρχαία μνημεία των Αθηνών! Ω τάφοι του Θησέως και του Περικλέους! Χώρα των ηρώων και των θεών, Διάρρηξον τα δεσμά των δούλων Συν τη ωδή των φλογερών ασμάτων Του Τυρταίου, του Βύρωνος και του Ρήγα».

Και αφηγηματικές, όπως το μεταγενέστερο διήγημα «Ο Κιρτζαλής». Από το μεγάλο απόσπασμα που παραθέτει ο Παλαιολόγος θα μεταφέρω μια μικρή περικοπή: «Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης υπήρξε μεν ανδρείος, δεν εκέκτητο όμως τα προσόντα εκείνα άτινα απαιτούνται προς πραγμάτωσιν τοσούτον υψηλού έργου οποίου απελάβετο ενθέρμως άμα και ριψοκινδύως. Οι οπαδοί αυτού δεν είχαν το απαιτούμενον προς αυτόν σέβας και πεποίθησιν. Μετά την αποφράδα εκείνην μάχην, καθ' ην απωλέσθη το άνθος της Ελληνικής νεολαίας, ο Ολύμπιος προέτρεψεν αυτόν να αποσυρθή αντικαθιστάμενος υπ' αυτού. Ο Υψηλάντης απήλθεν εις Αυστρίαν και εκείθεν απέστειλε τας αράς αυτού κατά των ανθρώπων ους απεκάλει ωτακουστάς, δειλούς και κακούργους. Εν τούτοις ούτοι οι δειλοί και κακούργοι έπεσαν άπαντες μαχόμενοι παρά τα τείχη της Μονής του Σέκου και ταις όχθαις του Προύθου, αγωνιζόμενοι κατά εχθρού δεκάκις πολυαριθμοτέρου».

Αναφέρεται στο δοκίμιο και η Καλυψώ Πολυχρόνη, «φημιζομένη επί τη εξαισία ημορφιά αυτής». «Εξαιρετικώς όμως επέουρε την προσοχήν του Ρώσου ποιητού η Καλυψώ διότι εφημιζετο ότι συνήντησέ ποτε τον Βύρωνα, όστις δήθεν ηγάπησε αυτήν». «Δεν ήτο καν ωραία (οι σύγχρονοι την περιγράφουν ως εξαιρετικώς μικράν και με τεράστιαν μύτην), —θα γράψει μετά από 50 και πλέον χρόνια ένας άλλος μελετητής του θέματος, ο Μ. Θ. Λάσκαρις, —αλλά είχε το εξής μέγα θέλημα: εφημολογείτο ότι την ηγάπησεν ο Βύρων». Σε πεζή απόδοση ο Παλαιολόγος μάς δίνει και το αφιερωμένον στην Καλυψώ ποίημα του Πούσιν «Εις Ελληνίδα»: «Συ εγεννήθης προς αναζωπύρησιν Της φαντασίας των ποιητών, Να ταράσσης και δεμεύης αυτήν Δια της γλυκείας και επαγωγού ζωηρότητός σου, Δια των παραδόξων ανατολικών λέξεων. Ειπέ, ότε ο αιιδός της Λείλας Εν τοις ουρανίοις τόποις απεικόνιζε Την αμετάτρεπτον αυτού Ιδέαν, Μήπως απεικονιζέ σε, Ο πολυπαθής και προσφιλής ποιητής; Πιθανόν εν τη μακράν κειμένη χώρα Υπό τον ουρανόν της Ιεράς Ελλάδος Σε ο ένθεος μάρτυς Ανεγνώρισεν ή είδεν εν ονειρώ Καί εισέδυσεν η αείμνηστος μορφή σου Εν τω βάθει της καρδιάς αυτού. Πιθανόν δια της μακαρίας λύρας Σε ο μάγος, σε επείραζε, Ακουσίους δε παλμούς προυξένει εν τη καρδιά σου Και συ κύψασα επί της πλευράς αυτού... Ουχί, ουχί, φίλη μου, της ζηλοτύπου ιδέας Την φλόγα δεν επιθυμώ να τρέφω· Επί πολύ η ευτυχία μοι ήτο ξένη, Να απολαύω αυτής είνε όλως νεοφανές, Βασανίζομαι δε υπό μυστικής λύπης, Φοβούμενος μήπως παν το προσφιλές είνε ψευδές».

Καταλήγοντας ο Παλαιλόγος επιμένει πως «το όνομα του Αλεξάνδρου Πούσκιν οφείλει να καταστή τοσοῦτον μάλλον ἡμῖν αγαπητότερον ὅσον τὸς Ρώσους φιλέλληνας δύναται τὸς δια τῶν δακτύλων μόλις να αριθμήση...». Ἐχουμε λοιπὸν μια πρώτη προσέγγιση στο θέμα, και τὰ κύρια σημεία του, που θα δώσουν ἔπειτα τροφή για αντιπαραθέσεις γλωσσίων, ἔχουν διατυπωθεῖ. Ἀργότερα, με κάποιες ευκαιρίες, συνήθως σπευδακές, μαζί με τὸ θέμα θα ανασταίνονται και οἱ αντιπαραθέσεις. Ἔτσι λ.χ. τὸ 1887, ὅταν θα συμπληρώνονται 50 χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο του Πούσκιν, στην *Εβδομάδα* θα δημοσιευθεῖ ἓνα σημείωμα με τὰ αρχικά Ι.Γ. Φλ. για τὸν φιλελληνισμό του Πούσκιν με γνωστές πια σε μας αναφορές στο ἡμερολόγιο για μια βραδιά στο ελληνικὸ σπίτι της κυρίας Ν.Γ. και στο «*Εγέρθητι, ὦ Ἑλλάς, ἐγέρθητι!*». Θα ακολουθήσει μετὰ ἀπὸ τρεῖς μῆνες ὁ ἀντίλογος με τελείως ἀντίθετη ἐκτίμηση, πολὺ ἐνδεικτικὸς για κάποιες κοινωνικές και ψυχολογικές πτυχές του κλίματος της εποχής.

Ο ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΟΥΣΚΙΝ

Τόσω μικρὰν ἰδέαν ἔχομεν οἱ Ἕλληνες περὶ του ἀνθρωπισμοῦ ἡμῶν, ὥστε ἐπιζητούμεν πανταχοῦ και πάντοτε φιλέλληνας προς μαρτυρίαν και προς πλουτισμόν της φιλελληνικῆς πινακοθήκης. Εἴμεθα δε πρόθυμοι ν' ἀναγράψωμεν χρυσοῖς γράμμασι τὰ ονόματα των ξένων, ὅσοι ἠυδόκησαν να γράψωσιν ἔστω και δύο γραμμάς περὶ ἡμῶν, ἐν αἷς δεν ἀπαντώνται οἱ τίτλοι «ληστής» και «νόθος».

Ἀμφίβολον, εἰάν ἐδημοσιεύθησαν τόσα συγγράμματα περὶ ἄλλων λαῶν, και αὐτῶν ἔτι των ἀγρίων και βαρβάρων, ὅσα περὶ ἡμῶν των νεωτέρων Ἑλλήνων. Οἱ Ἐυρωπαϊοί, βλέπετε, μας ἐζήτησαν ἐπὶ σειράν ἐτῶν ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις, ὡς ἀν εἴμεθα Ζουλοῦ ἢ Πολυνησιῶται, και τὸ λυπηρόν εἶνε ὅτι ἀκόμη εἰς οὐδέν ἐφθασαν συμπέρασμα περὶ της μετὰξὺ των γορύλων ἢ ουραγοκοτάγκων κατατάξεώς μας. Ἡμεῖς δε ὡς ἀληθεῖς Ἀβδηρίται γινόμεθα ἔξαλλοι ἐκ χαράς, μανθάνοντες ὅτι ευρέθη Ἰταλὸς τις ἢ Ἀγγλος, Γερμανὸς ἢ Κινέζος, ἀποκαλέσας ἡμᾶς ἀπλῶς «ἀνθρώπους». Ἐνίοτε μάλιστα περιερχόμεθα γην και θαλάσσας προς ἀνεύρεσιν ἀγαθοῦ τινος δυνάμενου δια της μεγάλης φήμης του να ἐπιβεβαιώσῃ τούτο. Τοιαύτη ἔλλειψις ἰδίου φρονήματος δεν ἀπαντάται, μα την ἀλήθειαν, οὐδέ παρ' αὐτοῖς τοῖς Ὀτταντότοις.

Τὰς ὀλίγας ταύτας σκέψεις ἐνέπνευσεν ἡμῖν ἡ ἀνάγνωσις μικρᾶς τινός ἐν τῇ *Εβδομάδι* διατριβῆς του κ. Ι.Γ.Φλ. περὶ του «Φιλελληνισμοῦ του Πούσκιν», δι' ἧς προσπαθεῖ ν' αὐξήσῃ τὸν ἄλλως οὐχὶ μικρὸν ἀριθμὸν των φιελλήνων δια της κατατάξεως ἐν τῇ χορείᾳ αὐτῶν και του ἐθνικοῦ της Ρωσσίας ποιητοῦ. Ἀναφέρων ὁ ἀξιότιμος διατριβογράφος περὶ του ἡμερο-

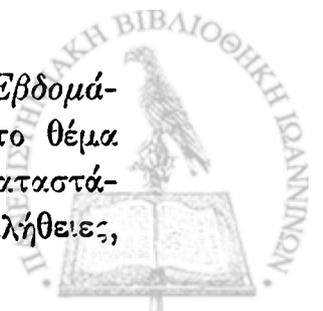
λογίου τούτου, μεταφράζει ἐξ αὐτοῦ τὴν μίαν καὶ μόνην ἀφορώσαν τὴν Ελλάδα περικοπήν, ἐν ἣ γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν αγώνος, καὶ ἥτις ἄλλως οὐδὲν ἀποδεικνύει περὶ τοῦ φιλελληνισμοῦ ἢ μὴ τοῦ Πούσκιν, σπεύδει δὲ νὰ προσθέσῃ τὰ ἐξῆς: «Τὶ ἄλλο ἢ αγνὸν ἐνθουσιασμόν ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἑλλήνων αγώνος καὶ ἐρωτὰ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν δηλοῦσιν αἱ ολίγαι αὐταὶ γραμμαί, αἱ ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τοῦ ριφθείσαι!». Περαινεῖ δὲ τὴν διατριβὴν τοῦ κατόπιν μεταφράσεως ἐνός περὶ Ελλάδος ποιηματίου, διὰ τῶν ἐξῆς: «Ταῦτα ἀρχοῦσιν, ὅπως κατὰ ταχθεὶ ὁ Ἀλέξανδρος Πούσκιν ἐν τῇ χορείᾳ τῶν αγνῶν φιλελλήνων». Ὁ γράφων ταῦτα ἠπατήθη βεβαίως. Καὶ εἶνε μὲν λυπηρόν, ὅτι πρόκειται νὰ διαγραφῇ ἐκ τῆς χορείας τῶν τόσοσφιλῶν ἡμῖν φιλελλήνων ὁ ἐθνικὸς τῶν Ρώσων ποιητῆς, ἀφ' οὗ οἱ Ἕλληνες ἀπονέμομεν φόρον ἐυγνωμοσύνης εἰς τοὺς περὶ ἡμῶν καὶ δύο λέξεις μόνον γράψαντας, περιφρονούμεν δὲ τοὺς τὰ πάντα θυσιάσαντας ἡμετέρους· οὐχ ἥττον ἀδίκον εἶνε νὰ πιστευθῶσι τὰ περὶ τοῦ φιλελληνισμοῦ τοῦ Πούσκιν γραφέντα. Καὶ πρὸς ἀπόδειξιν, ἰδοὺ μετάφρασις μέρους τῆς πρὸς τὸν πρίγκηπα Πέτρον Ἀνδρέιτς Βιάζεμσκη ἐπιστολῆς του, ἐν ἣ γίνεται λόγος περὶ τοῦ θανάτου τοῦ λόρδου Βύρωνος.

«... Εἶνε λαμπρὰ ἡ ἰδέα σου, γράφει ἐξ Ὀδησοῦ τὴν 13-14 Ἰουνίου 1824, νὰ ψάλω τὸν θάνατόν σου ἐν τῷ ἄσματι τοῦ ἡρώος σου (Child-Harold), δὲν εἶνε ὁμῶς τῶν δυνάμεών μου. Ἡ Ελλάς μοι ἐμπνέει ἀπέχθειαν. Περὶ τῆς τύχης τῶν Ἑλλήνων ἐπιτρέπεται νὰ σκεπτώμεθα τόσοσν, ὅσον καὶ περὶ τῆς τύχης τῶν ἀδελφῶν μας μαύρων. Δυνάμεθα νὰ εὐχώμεθα καὶ τοῖς μὲν καὶ τοῖς δὲ ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ ἀφορήτου δουλείας, ἀλλὰ νὰ παραληρώσιν περὶ Ελλάδος ἅπαντα τὰ πεπολιτισμένα ἔθνη τῆς Ευρώπης, τούτῳ εἶνε ἀσύγνωστος μωρία. Οἱ Ἰησοῦταὶ κατεφλυάρησαν περὶ Θεμιστοκλέους καὶ Περικλέους, καὶ ἡμεῖς ἐφαντάσθημεν, ὅτι ὁ ἐκ ληστῶν καὶ μεταπρατῶν ἀποτελούμενος βρωμερὸς (!) οὗτος λαός, εἶνε γνήσιος ἀπόγονος καὶ κληρονόμος τῆς κλασικῆς ἐκείνων δόξης. Θα εἴπῃς ὅτι μετέβλητον γνώμην. Ἐάν ἤρχεσο παρ' ἡμῖν εἰς Ὀδησσόν νὰ ἰδῆς τοὺς συμπατριώτας τοῦ Μιλτιάδου, θα συνεμερίζεσο καὶ συ τὴν γνώμην μου...».

Καὶ τώρα, εἴν ἔχη ὀρεξίν ὁ ἀξιότιμος διατριβογράφος, δύναται νὰ θεωρῇ τὸν Πούσκιν αγνὸν φιλέλληνα καὶ νὰ λατρεύῃ αὐτόν ὑπὸ τὴν ιδιότητά του ταύτην.

Τὸ ἕτερον θέμα, περὶ τοῦ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἐρωτός του, εἶνε, νομίζομεν, ἀσχετόν πρὸς τ' ἀνωτέρω καὶ δὲν ἀφορᾷ ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, διὸ δὲν ἐπιχειροῦμεν νὰ γράψωμεν καὶ περὶ τούτου.

Ὁ συγγραφέας αὐτοῦ τοῦ κειμένου πού δημοσιεύτηκε στὴν *Εβδομάδα* με ἀρχικὰ «Κ.Κ.» εἶναι καὶ αὐτὸς κάλλιστα ἐνημερωμένος γιὰ τὸ θέμα τοῦ καὶ στηρίζει τὰ συμπεράσματά του σε κάποιες πραγματικὰς καταστάσεις. Ἐχομε μίαν τυπικὴν περίπτωσιν διάσπασης σε ἐπιμέρους ἀλήθειες,

οπότε κάποια στιγμή γίνεται απαραίτητη μια περισσότερο πολυδιάστατη, πιο διαλεκτική ερμηνεία.

Θα περάσουν άλλα πενήντα χρόνια, θα συμπληρωθεί ένας αιώνας από τον θάνατο του Πούσκιν, και ανάμεσα σε πολλά δημοσιεύματα αφιερωμένα σ' αυτόν και στον φιλελληνισμό του θα έχουμε στην *Νέα Εστία* ένα εκτενές, ενημερωμένο με πολλά νεότερα στοιχεία, δοκίμιο του Μ.Θ. Λάσκαρη «Ο Πούσκιν και η ελληνική επανάσταση» που κινείται σε μια αναμφισβήτητα πιο γόνιμη κατεύθυνση, εξετάζοντας την εξέλιξη που «υπέστη η στάσις του Πούσκιν έναντι της Ελληνικής Επανάστασης». Παραθέτει πολλές μαρτυρίες από την αλληλογραφία και το έργο του μέσα από τις οποίες διακρίνεται η μετακίνηση από τον ενθουσιασμό στον σκεπτικισμό και την απογοήτευση. Μια δουλειά προσεγμένη και αντικειμενική —χωρίς εξάρσεις, χωρίς εμπάθεια. Θα μεταφέρω εδώ μια μόνο μαρτυρία —περικυπηή από το γράμμα του Πούσκιν στον φίλο του ποιητή Βασίλη Νταβίντοφ, όπου σαν να απαντάει και σε μεταθανάτιες επικρίσεις: «Με απορίχνω μανθάνω ότι με θεωρείς εχθρόν της απελευθέρωσης της Ελλάδος και υπερασπιστήν της Τουρκικής δουλείας. Προφανώς τα λεγόμενά μου σου μετεδόθησαν κατά περίεργον τρόπον· αλλ' ό,τι και να σου είπαν, συ δεν έπρεπε να πιστεύης, ότι είναι δυνατόν η καρδία μου να μη κτυπά συμπαθώς για τους ευγενείς αγώνας αναγεννωμένου έθνους. Λυπούμενος δε διότι αναγκάζομαι να δικαιολογούμαι απέναντί σου, σου επανλαμβάνω ενταύθα ότι συνέπεσε να είπω σχετικώς με τους Έλληνας:

‘Ανθρωποι ως επί το πλείστον εγωϊστικοί, επιλήσμονες, επιπόλαιοι, αμαθείς, πεισματάρηδες· όλα αυτά αποτελούν παλαιάν αλήθειαν, η οποία όμως δεν είναι περιττόν να επανλαμβάνεται. Οι Έλληνες σπανίως ανέχονται αντιρρήσεις, ουδέποτε συγχωρούν την προσβολήν εις το φιλότιμόν των, ευκόλως παρασύρονται από μεγάλας λέξεις, ευχαρίστως αποδέχονται παν το νέον, όπερ, άπαξ συνηθίσαντες, δεν δύνανται να εγχαταλείψουν... Μεταξύ των Ευρωπαίων οι Έλληνες έχουν πολύ περισσότερους βλαβερούς υπερασπιστάς παρά λογικούς φίλους. Ουδέν γεγονός έσχε τοιαύτην λαϊκήν απήχησιν όσην το Ελληνικόν ζήτημα, μολονότι πολλά άλλα από πολιτικής απόψεως υπήρξαν σπουδιότερα δια την Ευρώπην».

Από δω μας δίνεται η ευκαιρία να περάσουμε σε μια σύγχρονη ερμηνεία, η οποία εμπλουτίζεται με δύο πολύ σημαντικά στοιχεία —συνυπολογίζει την κατάσταση στη Ρωσία και τον προβληματισμό των πνευματικών της ανθρώπων, καθώς και —πιστεύω πως σ' αυτό ακριβώς βρίσκεται και η ιδιαίτερη πρωτοτυπία της— εισχωρεί στον εσωτερικό χώρο του ποιητή, κατά κάποιον τρόπο μπαίνει στο πετσί του, εξετάζοντας τις δημιουργικές του αναζητήσεις και τις πολύ σοβαρές μετριοπίσεις. Εννώ την περιεκτική και πολλαπλή ερμηνεία του Μήτσου Αλεξανδρόπουλου στο σχε-

τικό κεφάλαιο του δεύτερου τόμου της «Ιστορίας της ρωσικής λογοτεχνίας*», και στο δοκίμιο για τον Πούσκιν της συλλογής του «Πέντε Ρώσοι κλασικοί»**.

Θα την παρουσιάσω πολύ συνοπτικά μέσα από ένα σύντομο μωσαϊκό περιχοπών: «Ανακεφαλαιώνοντας ξανατονίζουμε τα δυο βασικά στοιχεία που βαραίνουν περισσότερο στη στάση του Πούσκιν απέναντι στον αγώνα των ελλήνων: Ένα το γενικό κλίμα όπως διαμορφωνόταν με την πορεία των επαναστατικών γεγονότων στην Ελλάδα και με την πολιτική κατάσταση στη Ρωσία και στην Ευρώπη... Η απουσία γνωστών ρωσικών ονομάτων από την αγωνιζόμενη Ελλάδα είναι χτυπητή. Για να εξηγηθεί πρέπει ανάμεσα στ' άλλα να πάρουμε υπόψη και τις περιστάσεις που ζούσε τότε το κοινωνικό κίνημα στη Ρωσία. Πολλοί περίμεναν σύντομη αλλαγή, ίσως κι επαναστατική, μέσα στην ίδια τη ρωσική αυτοκρατορία. Μια τέτοια αλλαγή προετοιμάζαν με τις μυστικές οργανώσεις τους οι ρώσοι ευγενείς που ήταν φιλέλληνες, μα έβλεπαν την ελληνική επανάσταση σε συνδυασμό με την εσωτερική τους υπόθεση. Έπαιξαν έπειτα το ρόλο τους κι οι πρώτες αποτυχίες, ιδίως η αποτυχία του κινήματος Υψηλάντη κι οι πρώτες φεγωμάρες μεταξύ των ελλήνων...

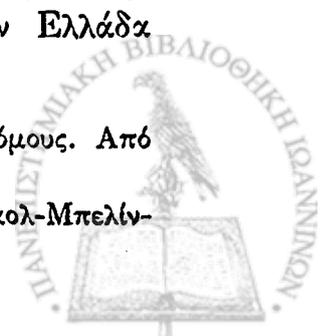
Το δεύτερο αναφορικά με τον Πούσκιν είναι η ριζική στροφή που συντελούνταν στην ποιητική του όραση την ίδια περίοδο. Μαζύ με πολλούς άλλους παράγοντες η ελληνική επανάσταση, η βασανιστική πορεία της, τα προβλήματα της άσκησε κι αυτή την επίδρασή της πάνω στη γρήγορη ωρίμανση της ρεαλιστικής σκέψης του Πούσκιν».

Πιστεύω πως αυτό το τελευταίο είναι ένα πραγματικά ευτυχημένο εύρημα και λυπάμαι που δεν μπορώ να επεκταθώ στη σχετική τεκμηρίωσή του. Ως τελική περίπου απάντηση στο ερώτημα που μας απασχόλησε: κατά πόσο ο Πούσκιν ήταν φιλέλληνας, θα μεταφέρω τα ακόλουθα: «Αλλά είτε ρεαλιστής, είτε ρωμαντικός, ο Πούσκιν ήταν ποιητής. Πριν από όλα ποιητής —κι η στάση του απέναντι στην Ελλάδα είναι συμπάθεια, πόνος, έμπνευση, αγωνία για τους ταλαίπωρους και τους αδούλωτους που πολεμούσαν τον τύραννό τους. Ός το τέλος της ζωής του, παρά τις φουρτούνες που δέρονε ολημερίς κι ολονυχτίς τον ίδιο, δεν έπαψε να συλλογίζεται, να τιμάει, ν' αγαπάει τους επαναστάτες».

Γράφοντας τους «Πέντε Ρώσους κλασικούς» και την «Ιστορία της ρωσικής λογοτεχνίας» ο Αλεξάνδρπουλος ήταν μακριά από την Ελλάδα

* Μήτσος Αλεξάνδρπουλος. Η ρωσική λογοτεχνία. Ιστορία σε τρεις τόμους. Από τον 11ον αιώνα μέχρι την επανάσταση του 1917. Εκδ. «Κέδρος», 1977-1978.

** Μήτσος Αλεξάνδρπουλος. Πέντε ρώσοι κλασικοί (Πούσκιν-Γκόγκολ-Μπελίνσκι-Ντοστογιέφσκι-Τολστόη). Εκδ. «Σύγχρονη εποχή», 1975, σελ. 64-75.

και αναγκαστικά αγνοούσε ό,τι δήποτε από τη σχετική ελληνική βιβλιογραφία. Τα βιβλία του όμως τα προόριζε για έλληνα αναγνώστη και διάλεγε την αντίστοιχη οπτική γωνία. Τώρα που ψάχνω ακριβώς την ελληνική βιβλιογραφία, διαπιστώνω πως η δική του πρόταση μπαίνει πολύ οργανικά στον διάλογο, ολοκληρώνοντας κατ'άποιο τρόπο τη συζήτηση για ορισμένα τουλάχιστον θέματα και με σημερινά δεδομένα. Επίσης —αυτή την εντύπωση της ολοκλήρωσης δημιουργεί, νομίζω, ο δικός του τρόπος προσέγγισης —όχι ενός ιστοριοδίφη που φροντίζει για την ανακάλυψη νέων στοιχείων και αναστυλώνει λεπτομέρειες, αλλά ενός πεζογράφου που ακόμα και σ' αυτό το φιλολογικό είδος πασχίζει για την αλήθεια των χαρακτήρων, των ανθρώπινων τύπων, για την ολότητα της πολλαπλής αλήθειας σχετικά με ένα συγγραφέα, τον οποίον αντιμετωπίζει κατ'άποιο τρόπο και σαν έναν ήρωα μυθιστορήματος.

Αυτό το στοιχείο πιστεύω πως υπάρχει και στον χειρισμό που κάνει ενός άλλου κεφαλαίου της ζωής του Πούσκιν —με ελληνικό ενδιαφέρον— που συνδέεται με τον Καποδίστρια. Όπως αποδεικνύεται, έχει επισημανθεί κι αυτό από πολύ νωρίς. Πρώτα στη σειρά των επετειακών κειμένων της *Εβδομάδας* το 1887 ήταν σημείωμα με τίτλο «Καποδίστριας και Πούσκιν». Στηρίζεται σε γράμμα του Καποδίστρια που τότε ακριβώς με την ευκαιρία της επετείου δημοσιεύτηκε στο ρωσικό περιοδικό *Ρούσκαγια σταρινά* («Ρωσική αρχαιότητα») και στάλθηκε στο περιοδικό *Εβδομάς* σε μετάφραση («υπό φίλου αναγνώστου»). Δε μας μένει παρά να θαυμάσουμε την ενημέρωση, την καλλιέργεια και τη σβέλτη προθυμία κάποιων ελλήνων στη Ρωσσία.

Η επιστολή του Καποδίστρια απευθύνεται στον στρατηγό Ίνζωφ, τοποτηρητή της Βεσσαραβίας, όπου πήγαινε στην εξορία ο Πούσκιν, γλυτώνοντας από του Χάρου τα δόντια. Εξοργισμένος με τα φιλελεύθερα ποιήματά του ο τσάρος Αλέξανδρος ήθελε να τον στείλει στη Σιβηρία ή στο βορρά, στο μοναστήρι Σολοφκί. Η μεσολάβηση όμως του Καραμζίν και του Ζουκόφσκι και κάποια παρέμβαση μεταξύ άλλων και του Καποδίστρια μετέτρεψαν τελικά την τιμωρία στο ελάχιστο. Ο Πούσκιν ήταν υπάλληλος του Υπουργείου Εξωτερικών, και ο Καποδίστριας ως ένας από τους δύο υπουργούς (ο άλλος, και —για την ακρίβεια— ο πρώτος ήταν ο Νεσελρόντε) ανέλαβε να ρυθμίσει την αποστολή του στη Βεσσαραβία. Κι εδώ όλο το θέμα είναι πολύ μεγάλο, έχει πλήθος στοιχείων με εξαιρετικό ενδιαφέρον, εμείς όμως θα περιοριστούμε μόνο σ' αυτήν την επιστολή. «Είναι παράδοξος, —σχολιάζει ο συντάκτης της *Εβδομάδος*. Εξ ενός δηλοί την εκτίμησιν, ην ο μετέπειτα κυβερνήτης της Ελλάδος έτρεφε προς τον έξοχον ρώσσον ποιητήν, εξ άλλου όμως...». Και παραθέτει ένα απόσπασμα: «...εισήλθεν (ο Πούσκιν) εις τον κόσμον πλήρης μεν φλογεράς φαντα-

σίας, ἀλλ' ἐστερημένος των ἐνδομύχων ἐκείνων αἰσθημάτων, ἀτινα ἀντικαθιστώσι τας ἀρχάς, πρὶν ἢ ἡ πείρα κατορθώσῃ νὰ δώσῃ ἡμῖν τὴν ἀληθῆ μὀρφωσιν. Δὲν υπῆρχε τελειότης, ἣν νὰ μὴν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ χάρις εἰς τὰ ἐξαιρετικὰ αὐτοῦ προτερήματα ὁ νέος οὗτος. Εἰς τὰ ποιητικὰ αὐτοῦ ἔργα οφείλει τὴν γνωστὴν δόξαν αὐτοῦ, τὰς σπουδαίας ἀποπλανήσεις καὶ τοὺς ἀξίους σεβασμοὺ φίλους, οἵτινες ἀνοίγουσιν αὐτῷ ἐπὶ τέλους τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας, εἴν δὲν ἦνε πλέον ἀργά καὶ εἴν ἀποφασίση νὰ τὴν ἀκολουθήσῃ. Ποιητικὰ τινὰ ἔργα, ἰδίᾳ δ' ἐν, ἀκουσίως ἐφείλκυσαν τὴν προσοχὴν τῆς Κυβερνήσεως. Καίπερ λαμπρότατον κατὰ τὴν ἀρμονίαν καὶ τὸ ὕφος, τὸ ἔργον τούτῳ εἶχεν ἐν ἐκυτῷ διατετυπωμένῃς κινδυνώδεις ἀρχάς, ἐμπνεομένης ὑπὸ τῆς φορᾶς των πραγμάτων ἢ κάλλιον εἰπεῖν ὑπὸ τῆς ἀναρχικῆς ἐκείνης διδασκαλίας, ἣν ἀνχιδῶς καλοῦσι σύστημα των ἀνθρωπίνων δικαιοματων, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας των ἐθνῶν. Ἐν τοσούτῳ οἱ κ.κ. Καραμζὶν καὶ Ζουκόβσκυϊ, μαθόντες τοὺς κινδύνους ὑφ' ὧν ἠπειλείτο ὁ νεκρὸς ποιητῆς, ἐσπευσαν νὰ τὸν συμβουλευσῶσι, νὰ τὸν φέρωσι εἰς συναίσθησιν των ἀποπλανήσεών του καὶ νὰ λάβωσι παρ' αὐτοῦ πανηγυρικὴν ὑπόσχεσιν, ὅτι θὰ ἀποστή των ἀρχῶν τούτων παντελῶς. Ὁ Πούσκιν φαίνεται διορθωθείς, εἴν πιστεύσωμεν τὰ δάκρυα καὶ τὰς ὑποσχέσεις του. Καὶ τούτοι οἱ ἐν λόγῳ κηδεμόνες αὐτοῦ νομίζουσιν ὅτι ἡ μετάνοιά του εἶνε εἰλικρινῆς, συμβουλεύουσιν ὅμως τὴν ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐκ τῆς Πετροπόλεως ἀπομάκρυνσίν του καὶ τὴν παροχὴν κλλιτέρων ἐνασχολήσεων καὶ συναναστροφῶν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι οὕτῳ δυνατόν νὰ καταστή ὠφέλιμος τῷ Κράτει ἢ τουλάχιστον ποιητῆς πρώτου μεγέθους...».

Ὁ συντάκτης τῆς *Εβδομάδος* δὲν σχολιάζει δυστυχῶς αὐτὸ τὸ τελευταῖο σημεῖο. Ἡ κριτικὴ του, ἀρκετὰ καυστικῆ, στρέφεται στὴν ἀρνητικὴ τοποθέτηση του Καποδίστρια ἀπέναντι στὶς φιλελεύθερες ἰδέες του Πούσκιν. Ἀλλὰ ἐδῶ ὑπάρχουν κάποιες λεπτομέρειες που δὲ μπορούσε νὰ ξέρει, οἱ ὁποῖες δίνουν τελικὰ πολὺ διαφορετικὴ ἐκτίμηση τοῦ ρόλου του Καποδίστρια στὴν τύχη του Πούσκιν. Τὸ γράμμα τὸ εἶχε συντάξῃ ὁ Καποδίστριας γιὰ νὰ σταλεῖ ὅμως ὑπογραμμένο ἀπὸ τὸ Νέσελροντε καὶ μονογραμμένο ἀπὸ τὸν τσάρο. Καὶ ἦταν —ὅπως τονίζει ὁ Μ. Ἀλεξανδρόπουλος— «ἀριστος χειρισμὸς. Ἐτσι ἐξηγημένη ἡ περίπτωσις του Πούσκιν, μπόρεσε νὰ πείσει τὸν Ἀλέξανδρο — καὶ σώθηκε Κύριος οἶδε ἀπὸ ποῖα μοῖρα ὁ μέγας ῥώσος ποιητῆς». Καὶ ἄλλη μῖα φράσις του ἀκόμα: «Μέσα στὴ φοβερὴ καζάρμα του σακκάρικα Ἀραξέγιεφ ἡ φωτισμένη γνώμη του Καποδίστρια ἦταν ἀνώτερη ἐκδήλωσις πνευματικοῦ ἠθους».* Τὸ κεφάλαιον «Καποδίστριας» στὴ ζωὴ του Πούσκιν δὲν ἐξαντλεῖται ἐδῶ, ἀλλὰ ἐγὼ δὲ θὰ μπορούσα, βέβαια, νὰ ἐπεκταθῶ περισσότερον.

* Μ. Ἀλεξανδρόπουλος. Πέντε ῥώσοι κλασικῶι, σ. 58.

Να γυρίσουμε τώρα —για λίγο— στον 19ο αιώνα. Στην δεκαετία του '80 —κοντά σε όλα τα άλλα— φάνηκε και μια στροφή στο ενδιαφέρον του ελληνικού κοινού για τη ρωσική λογοτεχνία. Σε δύο εκδόσεις —το 1887, στην Αθήνα και, το 1888, στην Οδησό— κυκλοφορούν τα έργα του Πούσκιν σε μετάφραση του Αδαμαντίου Χαραμή Λερίου και του Χαραλάμπους Βουλοδήμου αντίστοιχα, ενώ το 1883 στην Εστία σε μετάφραση Ν. Γ. Πολίτη δημοσιεύεται σε συνέχειες η νουβέλλα του «Η κόρη του λοχαγού» και το 1886 σε μετάφραση του Π. Αξιώτη ο «Δουβρόφσκη». Προηγούμενος στον Παρνασσό δημοσιεύτηκε το 1881, ένα κεφάλαιο της «Κόρης του λοχαγού» με τίτλο «Επεισόδιον του εμφυλίου πολέμου εν Ρωσία, ανέκδοτον διήγημα του Πούσκιν», και με το εξής εισαγωγικό σημείωμα: «“Η κόρη του λοχαγού”, εν εκ των ωραιότερων ιστορικών διηγημάτων του Ρώσου συγγραφέως και ποιητού Πούσκιν, ηξιώθη ευρωπαϊκής φήμης και μετεφράσθη εις διαφόρους ευρωπαϊκὰς γλώσσας... Το κατωτέρω επεισόδιον του διηγήματος αυτού εμποδισθέν υπό της ρωσικής λογοκρισίας δεν εδημοσιεύθη και εσχάτως ευρέθη μεταξύ των χειρογράφων του συγγραφέως». Το αναφέρω σαν ένα ακόμα δείγμα άμεσης ελληνικής ανταπόκρισης σε μια ανακάλυψη που τότε ακριβώς έγινε στη Ρωσία. Πιθανόν η δημοσίευση αυτή του Παρνασσού να προκάλεσε κιόλας τη μετάφραση όλου του έργου από τον Ν.Γ. Πολίτη.

Από τα άλλα μεγάλα ανοίγματα της δεκαετίας του '80 θα μνημονέψω μόνο τον Ντοστογιέφσκι —το μυθιστόρημά του «Έγκλημα και τιμωρία» σε μετάφραση του Αλ. Παπαδιαμάντη σε συνέχειες στην *Εφημερίδα* το 1889, αλλά και το δοκίμιο του Ε. Ροίδη «Ο Δοστογιέφσκη και το έργο του “Έγκλημα και τιμωρία”», δημοσιευμένο κι αυτό στην *Εβδομάδα* την ίδια εποχή. Αμέσως, τον άλλο κιόλας χρόνο, το 1890, το έργο αυτό του Ντοστογιέφσκι θα κυκλοφορήσει σε βιβλίο στη Σμύρνη σε μετάφραση του Γεωργίου Β. Βογιατζή.

Η δεκαετία του '90 θα πλατύνει ακόμα περισσότερο το άνοιγμα, θα προσφέρει καινούργια ονόματα, αλλά και πολλές νέες μεταφράσεις των ήδη γνωστών συγγραφέων. Στην *Εδομάδα* λ.χ. η ρωσική λογοτεχνία αρχίζει να συναγωνίζεται πολύ δραστήρια τη γαλλική —χάρη κυρίως στη συμβολή δύο Ελλήνων, συνδεδεμένων με τη Ρωσία —του Π. Αξιώτη και του Αγ. Κωνσταντινίδη. Είναι όμως ο επόμενος πια κύκλος της έρευνάς μας.

